

Coen Teulings*

Arbeidstijdverkorting met behoud van loon

32 uur in 1988?

De vorige afleveringen van TPE bevatten een tweetal artikelen over de betaalbaarheid van arbeidstijdverkorting, een van de hand van Ferd Crone, een van Peter van den Besselaar en Aad Ruiter.¹ In beide gevallen was de centrale vraag: is drastische ATV met behoud van koopkracht een utopie, of is dat een reële mogelijkheid tot herstel van de volledige werkgelegenheid?

In beide artikelen werd in essentie dezelfde methode gevolgd. Gegeven de doelstelling met betrekking tot het tempo van invoering van ATV en het moment waarop men volledige werkgelegenheid wil bereiken, werd de vraag gesteld hoeveel economische groei en produktiviteitsstijging nodig is om die doelstellingen te bereiken. Hierbij werd uitgegaan van de randvoorwaarde van kostenneutraliteit, wat wil zeggen dat de verkorting van de arbeidstijd moet worden bereikt zonder dat de arbeidsinkomensquote toeneemt. In de benadering van Crone wordt het tempo van de ATV bepaald door de produktiviteitsstijging. De loonruimte wordt dus volledig gebruikt voor ATV, zodat het banenverlies als gevolg van produktiviteitsstijging wordt goedge maakt. Extra banen worden gekreëerd door groei van de produktie. Van den Besselaar en Ruiter houden ook rekening met inverdieneffekten bij uitkeringen, terwijl zij de randvoorwaarde van kostenneutraliteit iets anders invullen.

In beide artikelen wordt echter dezelfde centrale konklusie bereikt: ATV tot 25 uur per week en volledige werkgelegenheid in de jaren negentig is een reël perspectief. De daarvoor vereiste economische groei en stijging van de arbeidsproduktiviteit lijken niet onrealistisch. In dit artikel wil ik het vraagstuk van de betaalbaarheid van ATV vanuit een andere hoek benaderen. In de artikelen van Crone en Van den Besselaar/Ruiter zijn groei en produktiviteitsstijging het

* Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam. Met dank aan W. Driehuis, C. Lutz, M. Nijhoff, J. Peerdeman, B. Thio en W. Zant voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1. Ferd Crone, Arbeidsduurver-

korting: 25 uur met behoud van loon?, *TPE* 8 (1); Peter van den Besselaar en Aad Ruiter, Arbeidstijdverkorting, economische groei en stijging van de arbeidsproduktiviteit, *TPE* 8 (2).

resultaat van normatief vastgelegde doelstellingen. De door hen berekenende groei en produktiviteitsstijging zijn de minimaal noodzakelijke om ATV met behoud van loon te realiseren. Hun analyse is dus partieel. De wisselwerking tussen enerzijds ATV en anderzijds groei en produktiviteitsstijging blijft buiten beeld.

In mijn betoog volg ik een andere werkwijze. Produktiegroei en produktiviteitsstijging zijn in mijn analyse onder andere het resultaat van het beleid dat gevoerd zal worden. Het huidige beleid heeft de prioriteit volledig gelegd bij loonmatiging. Het zal blijken dat ATV tot 32 uur in 1988, met behoud van koopkracht, in veel opzichten een aantrekkelijker alternatief is dan voort te gaan op de weg die het zittende kabinet is ingeslagen.

Voor de berekeningen die ik voor dit artikel heb uitgevoerd kon ik beschikken over een empirisch model voor de Nederlandse economie. Het model is op de SEO² en vertoont grote overeenkomsten met het type modellen dat wordt gebruikt op het CPB (Kompas en Freia). De uitkomsten wijken in het algemeen niet veel af van de resultaten van berekeningen van het CPB.³ De voornaamste bijzonderheid van het model schuilt in het onderscheid dat gemaakt wordt tussen de industrie en de dienstensektor. De industrie is veel meer afhankelijk van de uitvoer dan de dienstensektor, die het vooral moet hebben van de binnenlandse markt. De gevolgen van dit verschil zullen in dit artikel nog herhaaldelijk ter sprake komen. In een bijlage wordt uitgebreider ingegaan op het model en de bij de berekeningen gemaakte veronderstellingen.

Met dit model zijn drie scenario's doorgerekend. In het eerste scenario wordt uitgegaan van het huidige beleid gericht op loonmatiging. In het tweede wordt ruimte gemaakt voor behoud van koopkracht voor werkenden en in het laatste scenario is ook nog een drastische ATV opgenomen. Vergelijking van de resultaten geeft inzicht in de mogelijkheid om in de komende jaren herstel van werkgelegenheid te bereiken.

2. Stichting voor Economisch Onderzoek der Universiteit van Amsterdam. Het model is uitgebreid beschreven in mijn skriptie *Het financieringstekort terug?* (1983, op aanvraag verkrijgbaar).

3. Het model is gebruikt voor het maken van middellange-termijnvoorspellingen voor de periode 1985-1990 (W. Driehuis, P.J. v.d. Noord en C. Teulings, *Europe to*

1990, Special Report no. 173, EIU, Londen 1984). In het kader van dit artikel zijn ook berekeningen gemaakt, waarbij werd uitgegaan van dezelfde veronderstellingen als die die het CPB in het *Ontwerpadvies inzake het sociaal-economisch beleid op middellange termijn 1984-1987* (SER, 1984, CPB bijlage) heeft gehanteerd. De uitkomsten bleken vergelijkbaar.

1 Vergelijking van de scenario's

In tabel 1 zijn de voornaamste uitkomsten van de drie scenario's op een rijtje gezet. Het *inleverscenario* gaat uit van een voortzetting van het loonmatigingsbeleid dat de afgelopen jaren is gevoerd. In dit scenario is verondersteld dat de bruto-loonsom de komende vier jaar gelijk blijft. Doordat de prijzen wel stijgen betekent dit een achteruitgang in koopkracht.⁴ Het *koopkrachtscenario* gaat ervan uit dat de lonen en de uitkeringen netto op peil worden gehouden. Dit betekent dat het nettoloon jaarlijks wordt aangepast aan de inflatie en dat voor het premiedeel zodanig wordt gekompenseerd dat eventuele drukveranderingen niet van invloed zijn op het nettoloon. De compensatie van de prijsstijgingen wordt verondersteld een half jaar vertraagd plaats te vinden. Via de netto-netto koppeling blijven ook de uitkeringen in koopkracht gelijk. Behalve met de loonstijging, noodzakelijk om de koopkracht konstant te houden, is ook rekening gehouden met 0,5% incidentele loonstijging.⁵

In het laatste scenario wordt *ATV tot 32 uur met behoud van koopkracht* verondersteld. Ik onderscheid twee varianten; het verschil daartussen komt hieronder in paragraaf 2 aan de orde.

Welke conclusies kunnen we trekken uit de tabel? Het belangrijke kenmerk van het *inleverscenario* is dat door de lage loonsomstijging de ruilvoet belangrijk verslechtert. Dit betekent dat de Nederlandse uitvoer relatief goedkoper wordt ten opzichte van de invoer en daardoor het Nederlandse aandeel op de wereldmarkt groter wordt: de uitvoer groeit 1,5% sneller dan de wereldhandel. Tegelijkertijd blijft de groei van de consumptie door de daling van de koopkracht achter bij die van de uitvoer. Het resultaat is een hoge produktiegroei in de industrie vergeleken met een tragere ontwikkeling in de dienstensektor. Door de veel hogere groei van de uitvoer ontstaat een omvangrijk betalingsbalansoverschot. De doelstelling van winstherstel wordt gerealiseerd (daling van de AIQ). Het winstherstel blijkt voornameel te worden bereikt in de industrie.⁶

In het *koopkrachtscenario* is vanzelfsprekend het ruilvoetverlies getemperd, waardoor het Nederlandse aandeel in de wereldhandel niet meer zo drastisch toeneemt. Door de konstant gebleven koopkracht neemt de consumptie toe ten opzichte van het inleverscenario.

90

4. Deze veronderstelling komt overeen met die van het CPB (SER, 1984).

5. Overeenkomstig de verwachte incidentele loonstijging in 1984, zie *Centraal Economisch Plan*, CPB, 1984, 133.

6. Een vergelijking van de loonkosten per eenheid produkt met de prijsstijging geeft het volgende beeld:

	industrie	diensten-
loonkosten per		sektor
eenheid produkt	-6,2	-1,4
prijspeil	-2,3	-1,2
verschil	-3,9	-0,2

(in procentuele veranderingen per jaar. Doordat de loonsom gelijk blijft is de daling van de loonkosten per eenheid produkt gelijk aan de produktiviteitsstijging).

	gemiddelde procentuele mutaties 1985/1988			
	inlever- scenario	koopkracht scenario	ATV- variant 1	ATV- variant 2
volume partikuliere consumptie	- 9	1.2	2.0	2.0
volume investeringen ex. woningen	11.2	10.9	11.7	9.2
volume uitvoer ex. energie	6.7	5.9	5.8	5.3
volume invoer ex. energie	3.9	4.5	5.0	4.4
volume produktie industrie	6.0	5.7	6.1	5.4
volume produktie dienstensektor	1.4	1.6	2.0	1.7
volume produktie bedrijven	2.2	2.3	2.6	2.2
arbeidsproductiviteit industrie	6.2	6.4	5.0	4.0
arbeidsproductiviteit dienstensektor	1.4	1.5	- 2	- 2.5
prijsspeil industrie	- 2.3	1.2	1.5	3.5
prijsspeil dienstensektor (exkl. huur)	- 1.2	2.9	3.1	4.9
loonsom per werknemer	0.0	5.1	3.8	3.7
prijsspeil consumptie	.9	2.8	2.9	3.8
ruilvoet	- 8	- 1	- 1	.3
niveaus 1988				
saldo lopende rekening (*)	9.7	6.0	4.4	5.0
financieringstekort (*)	8.4	7.3	8.2	7.4
netto loon in % van bruto loonsom	43.3	42.3	45.2	46.4
werkgelegenheid (1000 arbeidsj.)	4504	4496	4937	5164
werkloosheid (1000 arbeidsj.)	1068	1075	678	474
arbeidinkomensquote (**)	68.0	72.1	72.1	72.2
bezettingsgraad industrie (1970=100)	93.2	93.5	95.0	102.8

(*) als percentage van het NNI tegen marktprijzen.

(**) totaal bedrijven, ongecorrigeerd.

De investeringen stijgen wat minder, door de hogere lonen en door de verschuiving van de produktiegroei van de industrie naar de dienstensektor. Deze laatste is minder kapitaalintensief, zodat de investeringsbehoefte afneemt. Het overschot op de betalingsbalans neemt af tot iets normaler omvang.

De daling van het financieringstekort in het koopkrachtscenario wordt vooral veroorzaakt door een toename van de belastinginkomsten (door de progressiefaktor nemen de belastingen meer toe dan de inkomens), die de hogere salariskosten van de overheid ruimschoots compenseert. In tegenstelling tot wat vaak wordt beweerd is loonstijging in de huidige situatie dus gunstig voor het overheidstekort. In het algemeen kan worden geconcludeerd dat het koopkrachtscenario ten opzichte van het inleverscenario geen andere negatieve effecten heeft dan het ontbreken van verder winstherstel.

De resultaten van de twee *ATV-scenario's* laten zien dat ATV een gunstig effect heeft op de werkgelegenheid. Bovendien is, ondanks de stijging van de loonkosten per eenheid produkt, de arbeids-

inkomensquote niet gestegen ten opzichte van het koopkracht-scenario. Als gevolg van de ATV-operatie treedt een verdere verschuiving in de bestedingen op zoals die al zichtbaar werd bij de overgang van inlever- naar koopkrachtscenario: een verdere opleving van de dienstesektor, een verbetering van de ruilvoet, een daling van de uitvoer en een stijging van de invoer en bijgevolg een vermindering van het betalingsbalansoverschot. De groei van de produktie van bedrijven neemt toe.

2 De werkgelegenheidseffekten van ATV

De gevolgen van ATV voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid zijn sterk afhankelijk van de wijze waarop zij wordt ingevoerd. In de *dienstesektor* hangt de ontwikkeling van de werkgelegenheid vooral samen met de afzet. De omvang van de produktiekapaciteit speelt hier een veel geringere rol dan in de industrie. Het werkgelegenheidseffekt van ATV is dan ook afhankelijk van de mate waarin arbeidsintensivering optreedt. Hoe meer dat het geval is, des te minder neemt de werkgelegenheid toe.

In de *industrie* ligt de zaak complexer. Hier wordt de werkgelegenheid bepaald door drie factoren: de produktiekapaciteit, het daarbij behorend aantal arbeidsplaatsen en de bezettingsgraad.⁷ Als ATV hier gepaard gaat met verkorting van de bedrijfstijd leidt dit tot vermindering van de produktiekapaciteit. Er komen dan geen arbeidsplaatsen bij. Bij gelijkblijvende bedrijfstijd neemt het aantal arbeidsplaatsen bij ATV wel toe (het 'roulatie-effekt'). Verhoging van de arbeidsintensiteit heeft alleen effect op de produktiekapaciteit: gegeven het aantal mensen en machines wordt in dezelfde tijd meer geproduceerd. Ten slotte de bezettingsgraad: indien de bedrijfstijd korter wordt, daalt de produktiekapaciteit en stijgt de bezettingsgraad, wat dan weer leidt tot extra werkgelegenheid.

92

Alle tot hertoe besproken effecten zijn *direkte effecten*. Daarnaast zijn er *indirekte* effecten. Als door ATV de consumptie stijgt doordat meer mensen een inkomen hebben, dan heeft dat een gunstige invloed op de werkgelegenheid. En, om een voorbeeld te noemen dat de andere kant uit werkt, wanneer door ATV de prijzen stijgen en de Nederlandse industrie zich uit de (wereld)markt prijst, dan heeft dat een negatief effect op de werkgelegenheid.

Over de omvang van het roulatie-effekt en de mate van arbeidsintensivering is op voorhand nauwelijks een empirisch onderbouwde uitspraak te doen. Hierover moeten dus veronderstellingen worden

7. Een precieze beschouwing over het onderscheid tussen roulatie-effekt en arbeidsintensivering is te vinden in Van Ewijk e.a., *Macro-economisch*

stimuleringsbeleid. Een analyse van de grondslagen en effecten van bestedingsverruiming en arbeidstijdverkorting, UvA 1982.

gemaakt. In de discussie zijn het bijna altijd deze veronderstellingen, waar de kritiek op analyses over de gevolgen van ATV zich op richt. Tegenstanders verwijten voorstanders een te optimistische voorstelling van zaken. In mijn ogen is deze discussie enigszins buiten proporties. De veronderstellingen zijn namelijk tweesnijdend. Wordt een geringe arbeidsintensivering verondersteld, dan is het werkgelegenheidseffekt van ATV groot. De financieringsproblemen stijgen dan echter navenant. Andersom, als een hoge intensivering wordt verondersteld, is het werkgelegenheidseffekt gering, maar wordt ook het financieringsprobleem van zijn scherpe kantjes ontdaan.

Ik heb de gevolgen van ATV tot 32 uur in 1988 berekend met twee verschillende veronderstellingen over het roulatie-effekt en het effect op de arbeidsintensiteit. In de eerste variant ga ik ervan uit dat de arbeidsintensiteit zowel in de industrie als in de dienstensektor met 50% van de doorgevoerde ATV stijgt. Het roulatie-effekt in de industrie veronderstel ik ook op 50% (1% ATV leidt tot gemiddeld 0,5% bedrijfstijdverkorting). In de tweede variant veronderstel ik dat de arbeidsintensiteit gelijk blijft. Het roulatie-effekt blijft onveranderd. Voor de overheid ga ik in beide varianten uit van volledige herbezetting.

Vergelijken we ATV-variant 1 met ATV-variant 2 (zonder arbeidsintensivering), dan blijkt de hele operatie zonder arbeidsintensivering hoge kosten met zich mee te brengen. De prijzen gaan steeds sneller stijgen. In het begin laten de effecten van die prijsstijgingen op de Nederlandse concurrentiepositie zich nog niet zo voelen, aangezien de vertraging van de doorwerking daarvan vrij groot is (gemiddeld ongeveer een jaar). Aan het eind van de periode is de groei van de uitvoer echter ver onder de groei van de wereldhandel gekomen. Daartegenover staat nauwelijks enige groei van de consumptie. Weliswaar neemt de werkgelegenheid met ruim 200.000 toe ten opzichte van de eerste variant, maar doordat de consumptieprijsstijging met een vertraging van een half jaar wordt gekompenseerd, wordt de koopkracht toch enigszins uitgehold. Een groot probleem is de sterk oplopende bezettingsgraad. Door de toegenomen loonkosten worden oudere machines buiten gebruik gesteld. Bovendien dalen in het begin van de periode waarvoor berekeningen zijn gemaakt de winsten in de industrie, zodat de investeringen in variant 2 op een lager niveau liggen dan in variant 1. Door deze effecten daalt de produktiekapaciteit, wat op den duur een nadelige invloed heeft op de uitvoer.

De sterk gestegen bezettingsgraad verhult nog een ander probleem. De gegevens over het niveau van de arbeidsinkomensquote in tabel 1 suggereren dat de winsten in variant 2 op peil blijven. Achter deze cijfers gaat echter een verschuiving van de winsten van de dienstensektor naar de industrie schuil. Door de hoge bezettingsgraad gaat

het de industrie voor de wind, terwijl de dienstensektor niet in staat is de gestegen kosten door te berekenen in de prijzen. Deze verschuivingen van winsten is zo groot, dat het de vraag is of het model hier nog een juiste beschrijving van de economie is. Modellen werken slechts binnen een bepaald gebied, daarbuiten wordt hun voorspelkracht onzeker.

3 De wijze van financiering

Gezien de hierboven beschreven problemen in ATV-variant 2 zal ik mij in het volgende concentreren op variant 1. Tabel 2 geeft aan hoe in die variant de ATV-operatie door ondernemers in de industrie en in de dienstensektor is gefinancierd. Voor een goed begrip is het van belang zich te realiseren dat de in de tabellen weergegeven produktiviteitsstijging betrekking heeft op de *produktiviteit per arbeidsjaar*. ATV heeft dus een negatief effect op de produktiviteit. Arbeidsintensivering vermindert slechts dit negatieve effect. In tabel 2 is uitgegaan van het initiële effect van ATV op de produktiviteit; vervolgens zijn hier de verschillende compenserende effecten van afgetrokken, zodat de te financieren produktiviteitsverandering resteert.

De eerste regel geeft de omvang van de ATV aan. Om 32 uur in 1988 te bereiken is ongeveer 5% ATV per jaar noodzakelijk. In het koopkrachtscenario werd reeds uitgegaan van 1% ATV, zodat een verschil van 4% per jaar tussen beide scenario's resteert. Omdat ATV in het model in de werkgelegenheid doorwerkt met een vertraging van een half jaar is 1/8 van het effect afgetrokken (regel 2). De derde regel geeft de invloed van de gestegen arbeidsintensiteit weer, de vierde de indirecte effecten van ATV op de produktiviteit. In de industrie leidt de stijging van de bezettingsgraad tot verbetering van de produktiviteit; in de dienstensektor is de groei van de produktie debet aan de produktiviteitsstijging. Een grotere groei van de produktie versnelt daar via schaalvoordelen en dergelijke de groei van de produktiviteit.

Als we al deze effecten van de ATV aftrekken, dan resteert de te financieren produktiviteitsvermindering (regel 5). Voor de financiering staan in de bedrijvensektor twee wegen open, loonsverlaging en prijsverhoging. De invloed van prijsverhoging spreekt voor zich. Opvallender is dat de lonen, ondanks het uitgangspunt van de konstante koopkracht, zijn gedaald ten opzichte van die in het koopkrachtscenario, terwijl het prijspeil van de konsumptie is gestegen.

De oorzaak van de verlaging van de loonsom ten opzichte van het koopkrachtscenario ligt in de *inverdieneffecten* bij de sociale zekerheid. Deze bestaan uit twee delen.⁸ Ten eerste vindt, door de daling van de werkloosheid, een aantal mensen in de WW en de WWV

De financiering van ATV, in jaarlijkse procentuele veranderingen t.o.v. het koopkrachtscenario

tabel 2

	industrie	diensten	overheid
1. ATV	4,0%	4,0%	5,0%
2. af: vertraagde doorwerking (een half jaar)	-0,5	-0,5	-
3. af: arbeidsintensivering	-1,7	-1,7	-
4. af: indirecte effecten op produktiviteit	-0,4	-0,1	-
5. resteert te financieren produktiviteitsdaling	1,4%	1,7%	5,0%
financiering:			
6. prijsverhogingen	0,3	0,2	-
7. loonsomdaling			
prijskompensatie	-0,1	-0,1	-0,1
lagere premiedruk	1,4	1,4	1,4
8. inverdieneffecten	-	-	1,8
totaal	1,6	1,5	3,1
ten laste winsten/overheidstekort	-0,2	0,2	1,9

een baan. Dit leidt tot een daling van het aantal sociale-zekerheidsuitkeringen van ongeveer 1% per jaar. Daarnaast bestaat echter nog een tweede effect. Door de stijging van het aantal mensen met een baan kunnen de lasten van de financiering van de sociale zekerheid over meer schouders worden verdeeld. De jaarlijkse groei van de werkgelegenheid als gevolg van ATV bedraagt 2,5%. De benodigde prijskompensatie is lager dan het gemiddelde van de prijsverhoging die de beide sectoren hebben doorgevoerd. De aandelen van de industrie en de dienstensektor in de prijs van de consumptie zijn respectievelijk slechts 15% en 30%. De prijzen van gas, huren en invoer zijn onafhankelijk van ATV en veroorzaken geen verhoging van het consumptieprijspeil. Aldus neemt het buitenland in feite een deel van de kosten van de operatie voor zijn rekening.

95

8. Per definitie gelden:

$$w = w^* / (1 - q) \quad (1)$$

$$q = (u \cdot v) / (w \cdot l) \quad (2)$$

met:

w = bruto loonsom

w* = netto loonsom

q = premiedruk

u = uitkeringshoogte

v = aantal uitkeringsgerechtigden

l = aantal werkenden

In groeivoeten geschreven luiden de

vergelijkingen (een punt boven een variabele geeft een groeivoet aan):

$$\dot{w} = \dot{w}^* + \{q / (1 - q)\} \dot{q} \quad (3)$$

$$\dot{q} = \dot{u} + \dot{v} - \dot{w} - \dot{l} \quad (4)$$

Substitutie van (4) in (3), rekening houdend met het feit dat door de netto-netto koppeling het netto-loon even snel stijgt als de uitkeringen ($\dot{w}^* = \dot{u}$) geeft:

$$\dot{w} = \dot{w}^* + q (\dot{v} - \dot{l}) \quad (5)$$

Bij de overheid zijn de inverdieneffekten van veel bescheidener omvang. De reële lonen stijgen nu niet (wat bij de overgang van het inlever- naar het koopkrachtscenario wel het geval was), zodat de progressiefactor geen rol speelt. Wel daalt het aantal RWW'ers. Maar de toename van de werkgelegenheid leidt in eerste instantie vooral tot afname van het aantal uitkeringsgerechtigden in de WW en de WWV, zodat het gros van de inverdieneffekten ten gunste van de loontrekkenden komt.

4 Konklusies

Het terugdringen van de werkloosheid met behulp van ATV is mogelijk. Dat is wel de voornaamste konklusie die de vorige paragraaf heeft opgeleverd. Wanneer op dit moment gekozen zou worden voor een scenario van radicale ATV, dan zou in de komende jaren, als we de modelberekeningen mogen geloven, de werkloosheid teruggedrongen kunnen worden tot 600 à 700 duizend arbeidsjaren. Dat is vanzelfsprekend bij lange na niet voldoende. Volledige werkgelegenheid betekent nog steeds dat het werkloosheidscijfer terug moet naar minder dan 100.000. Toch is het een heel verschil met het miljoen werklozen waar we volgens de voorspellingen op dit moment op af stevenen.

Wanneer de veronderstellingen over de internationale conjunctuur worden gerealiseerd, en als er sprake is van enige arbeidsintensivering, dan moet een 32-urige werkweek in 1988 met behoud van koopkracht tot de mogelijkheden behoren. Zonder arbeidsintensivering lijkt dit tempo te hoog gegrepen, maar dan is anderzijds het werkgelegenheidseffekt groter.

Ondanks het feit dat dit ATV-scenario zoveel aantrekkelijke kanten heeft, blijkt de maatschappelijke steun ervoor tot nog toe tegen te vallen. De overheid schijnt zich meer zorgen te maken over het financieringstekort dan over duizenden werkzoekende kiezers, ondernemers koersen in de eerste plaats op winstherstel, slechts de vakbeweging wenst zich sterk te maken voor ATV.

Wat kunnen de bezwaren zijn van de diverse groeperingen tegen het hier gepresenteerde scenario? Allereerst kan er getwijfeld worden aan de gepresenteerde *voorspellingen*. Op een aantal punten is kritiek mogelijk:

1. verondersteld is dat iedereen gelijkelijk teruggaat in arbeidstijd, terwijl met name vanuit de vrouwenbeweging ervoor gepleit wordt om deeltijders niet terug te laten gaan in arbeidstijd. Deze eis lijkt mij terecht. De konsekwentie is wel dat de werkloosheid dan minder daalt en dus de inverdieneffekten lager zijn;
2. bij de sociale zekerheid zijn nu alleen de werkloosheidsregelingen geëndogeniseerd. Ook in andere regelingen bestaan waarschijnlijk endogene effecten (verborgen werkloosheid in de WAO, extra ziekte-

dagen vanwege groter aantal werkenden in de ZW, lager ziekteverzuim door verminderde arbeidsbelasting in de ZW);

3. verondersteld is nu dat de wereldhandelsgroei van 5 à 5,5% aanhoudt tot 1988. Een terugval van de groei in 1986 of 1987 lijkt waarschijnlijk;

4. in de gemaakte berekeningen zijn rentevoet en wisselkoers exogeen. Dit betekent dat een aantal terugkoppelingseffekten niet is meegewogen. Over het algemeen zullen deze de ATV-operatie bemoeilijken. Zo zal het verminderen van het overschot op de betalingsbalans de wisselkoers beïnvloeden. Hierdoor wordt een deel van de financiering van ATV (namelijk de stijging van het binnenlands prijspeil ten opzichte van het buitenland) uitgehold.

Naast de bezwaren tegen de gemaakte berekeningen, spelen natuurlijk verschillen tussen de diverse groeperingen in de afweging tussen de doelstellingen van economische politiek. Het ligt voor de hand dat de *overheid* in de eerste fase zich zorgen maakt over de stijging van het financieringstekort die uit het ATV-scenario voortvloeit. Door te variëren met het herbezettingspercentage zou dit probleem ondervangen kunnen worden, alhoewel dit vanzelfsprekend ten koste gaat van het werkgelegenheidseffekt. *Ondernemers* zullen ongetwijfeld vinden dat er in dergelijke varianten onvoldoende winstherstel plaatsvindt. Er kan gewezen worden op de minder gunstige concurrentiepositie, wat leidt tot minder groei van de uitvoer en een lager betalingsbalansoverschot. Deels vind ik dergelijke bezwaren niet tegen de belangrijke voordelen van ATV opwegen, deels acht ik ze onjuist. Onjuist is de argumentatie rond de concurrentiepositie.

Nederland heeft sinds 1978 praktisch onafgebroken een lagere stijging van de loonkosten per eenheid produkt gehad dan de concurrenten.⁹ De inlevervariant beoogt verdergaande prijsonderbieding (blijkens de verdere ruilvoetverslechtering). Deze politiek kan niet oneindig worden doorgezet. Het Nederlandse betalingsbalansoverschot is al een reeks van jaren zeer hoog en voorspellingen blijven verdere verbetering aangeven. In een dergelijke situatie lijkt het me niet meer dan normaal om een deel van het overschot te gebruiken voor werkloosheidsbestrijding. Een dergelijk beleid biedt ook verlichting voor de landen die nu voor de Nederlandse deflatiepolitiek moeten betalen met betalingsbalanstekorten.

Het afgelopen jaar heeft aanzienlijk winstherstel te zien gegeven. De daling van de AIQ (gecorrigeerd) van 90,9 in 1981 tot 87,5 in 1984¹⁰ illustreert dat. Daarmee is deze quote terug op het niveau van 1977/1978. Herstel van de winsten was nodig. Maar of een verdere verlaging met nog eens 4 punten, zoals uit de berekeningen van het CPB blijkt,

9. CEP 1984, bijlage C, reeksen voor de loonkosten per eenheid produkt in dollars in Nederland vergeleken met

die in het buitenland.

10. CEP 1984, bijlage C.

11. SER 1984, CPB bijlage, 21.

nu nodig en wenselijk is?¹¹

Behalve de omvang van de totale winstsom is ook de verdeling van de winst over de verschillende sectoren een probleem. Door de enorme groei van de uitvoer komt de industrie voorlopig wel aan zijn trekken. Het blijkt dat de ATV-operatie de loonkosten per eenheid produkt zelfs doet dalen, alhoewel dit wel gepaard gaat met capaciteitsafbraak. In de dienstensektor is er echter geen sprake van winstherstel. Volgens de modelberekeningen zijn ondernemers in die sektor over het algemeen niet in staat de gestegen loonkosten aan hun klanten door te berekenen. Dit leidt tot een steeds schevere verdeling van de winsten tussen de industrie enerzijds en de dienstensektor anderzijds. Hier lijkt een taak voor de overheid te zijn weggelegd.

Studies als deze laten specifieke problemen op de arbeidsmarkt buiten beschouwing. ATV zal ondernemers dwingen om nieuwe mensen in dienst te nemen. Het is maar de vraag of ze de ontstane vakatures met even gekwalificeerde mensen zullen kunnen opvullen als de mensen waar ze nu, met de ruime arbeidsmarkt van dit moment, op kunnen rekenen. Toch kan dit natuurlijk nooit als argument in de discussie worden geaccepteerd. De belangrijkste bron van kwalifikatie is gewoon werkervaring. Voortduring van het huidige werkloosheidsniveau leidt dus onvermijdelijk tot uitschakeling van grote groepen werkzoekenden.

Werknemers en vakbonden zullen bang zijn dat de hele operatie toch koopkracht kost of uiteindelijk niet de beloofde arbeidsplaatsen oplevert. De druk op de reële lonen in de afgelopen vier jaar heeft het proces van ATV gefrustreerd. Als er geen eind wordt gemaakt aan het matigingsbeleid zal ATV dus ook niet van de grond kunnen komen. Mijn berekeningen laten zien dat het verzetten van de bakens op dit punt nu mogelijk is. Er blijven echter gigantische problemen. Zo is bij de financiering gebruik gemaakt van inverdieneffecten. Het ook feitelijk optreden daarvan is altijd onzeker. Wie draagt het risico, als de omvang achteraf tegen blijkt te vallen? Kunnen er procedures worden bedacht om de realisatie van die inverdieneffecten te controleren en zonodig de koers te verleggen? Dit neemt niet weg dat mijn inziens ATV de enige mogelijkheid is om de werkgelegenheid uit te breiden en betaalde arbeid beter te verdelen tussen mannen en vrouwen.

98

bijlage

Model en veronderstellingen

Het model dat ik voor de berekeningen heb gebruikt is geschat op basis van data over de periode 1950-1980. Het vertoont op een aantal punten gelijkens met de modellen zoals die worden gebruikt op het CPB. Met name de bestedingsvergelijkingen zijn van dezelfde structuur als die in de CPB-modellen en de waarden van de geschatte

koëfficiënten wijken bijgevolg niet veel af. Het model kent geen monetaire relaties. Rente en wisselkoers zijn exogeen.

De voornaamste bijzonderheid van het model schuilt in de desaggregatie van de sektor bedrijven in twee sectoren:¹² de industrie en de dienstensektor. Deze sectoren verschillen op drie punten. Ten eerste hebben ze verschillende afzetgebieden. De industrie levert vooral aan het buitenland, wat betekent dat ze te maken heeft met internationale concurrentie en zich moet aanpassen aan de ontwikkeling op de wereldmarkt. De dienstensektor heeft zijn afzetgebied hoofdzakelijk op de binnenlandse markt. De naam van het model: Sheltex, is afgeleid uit dit onderscheid tussen de dienstensektor, die is afgeschermd van de internationale concurrentie (SHELTered), en de wel aan die concurrentie blootgestelde industrie (EXposed).

Ten tweede is de industrie veel kapitaalintensiever dan de dienstensektor. Dit betekent dat investeringen vooral worden gedaan in de industrie. Bovendien heeft het begrip produktiekapaciteit in de dienstensektor nauwelijks betekenis, omdat kapitaalgoederen (machines en dergelijke) in die sektor een minder belangrijke rol spelen.

Het derde verschilpunt is het tempo van de produktiviteitsstijging. Dit ligt in de industrie beduidend hoger. Dit heeft onder andere tot gevolg gehad dat, hoewel de produktie in de industrie sneller groeide dan die in de dienstensektor, de werkgelegenheid in de industrie ten opzichte van die in de dienstensektor is gedaald.

Bij het arbeidsaanbod is rekening gehouden met een 'discouraged worker'-effekt.¹³ Dit betekent dat bij een daling van de werkloosheid mensen die voorheen nog niet als werkloos bij de arbeidsbureaus stonden ingeschreven, zich alsnog op de arbeidsmarkt melden. Dit heeft als gevolg dat een toename van de werkgelegenheid zich niet volledig vertaalt in een daling van de werkloosheid.

De overheidssektor is summier gemodelleerd. Het aantal ambtenaren, de investeringen door de overheid en de materiële overheidskonsumptie zijn exogeen. De belastingontvangsten worden bepaald op grond van de inkomensvorming en de rentelasten zijn afhankelijk van de rentestand en het financieringstekort.

Bij de discussie over ATV speelt de omvang van inverdieneffecten bij de werkloosheidsuitkeringen een belangrijke rol. Ik maak onderscheid tussen de RWW enerzijds en de WW en de WWV anderzijds. De RWW is voor rekening van de overheid. Vermindering van het aantal uitkeringsgerechtigden in de RWW verlaagt dus het financieringstekort.

12. In feite is er sprake van drie sectoren: de in de tekst genoemde en de energiesektor. De laatstgenoemde is echter volledig exogeen en daarom voor de beleidsvarianten niet direkt relevant. Tot de energiesektor worden gerekend: olieraffinage, delfstofwinning en openbaar nut. Bij de industrie zijn in het kader van dit

model ook de landbouw, het transport en de kommunikatiesektor inbegrepen.

13. Gebruikt is de vergelijking van het Freia-model. *Freia, een macro-economisch model voor de middellange termijn*, CPB monografie 25, 1983.

Ik ben ervan uitgegaan dat de WW en de WWV worden betaald uit de sociale fondsen. Wat de WW betreft is dit feitelijk al het geval, voor de WWV zit de overheveling van 's lands kas naar deze fondsen in de pen. Voor de berekeningen is verondersteld dat deze overheveling reeds is doorgevoerd. Dit betekent dat vermindering van het aantal WW'ers en WWV'ers de uitgaven van de sociale fondsen verlaagt en dus kan leiden tot premieverlaging. Inverdieneffecten op werkloosheidsuitkeringen komen dus deels ten goede aan de overheid en deels aan werkenden, via een verlaging van de premiedruk.

Andere uitkeringen dan de werkloosheidsregelingen zijn wat volume betreft exogeen. Voor de hoogte van de uitkeringen wordt uitgegaan van een volledige netto-netto koppeling aan de lonen.

Bij de analyse van de te verwachten ontwikkeling van de Nederlandse economie spelen veronderstellingen over de groei van de wereldhandel en het internationale prijspeil een beslissende rol. De daarover gemaakte veronderstellingen zijn gebaseerd op studies van het CPB en de SEO.¹⁴ Het CPB is bij zijn ramingen uitgegaan van twee scenario's, een met een lage en een met een hoge groei van de wereldhandel. De SEO hield in zijn voorspellingen rekening met een dalende conjunctuur in 1986 en 1987. Ik heb de veronderstellingen van de hoge variant van het CPB gehanteerd.

De veronderstellingen over het overheidsbeleid zijn gebaseerd op het regeerakkoord.¹⁵ Een overzicht van de belangrijkste veronderstellingen is opgenomen in tabel 3.

14. SER, 1984 en EIV, 1984.

15. De 'vertaling' van het regeerakkoord naar veronderstellingen voor de

makro-ekonomische analyse is gebaseerd op SER 1984, CPB bijlage.

	jaarlijkse groeivoeten (%)
<i>A. externe data</i>	
volume wereldhandel ^a	5,2
prijspeil uitvoer concurrenten ^a	3,7
prijspeil invoer	3,7
rentestand ^b	6,5
toename structureel arbeidsaanbod ^c	60
<i>B. instrumenten</i>	
werkgelegenheid overheid	-0,5
volume materiële consumptie	-1
volume investeringen overheid	-3,5
volume investeringen in woningen	-0,5
arbeidstijd	-1
volume uitvoer van energie	-0,5
huurverhoging	5,0

a. dubbel herwogen, exkl. energie.

b. weergegeven is het niveau in 1987, voor de overige jaren is geleidelijke daling vanaf het huidige niveau verondersteld.

c. in 1000 arbeidsjaren.

Bron: SER, CPB bijlage pp. 21, 17 en 6.

Over arbeidstijdverkorting publiceerden wij eerder:

Folkert Catz en Chrétien Felser, *Arbeidstijdverkorting en ziekteverzuimbestrijding*. TPE 5/1

Wout Buitelaar, *Arbeidstijdverkorting als vakbondsvraagstuk*. TPE 5/3

Folkert Catz, *De vele slagen om de arbeidstijd*. TPE 7/1

Bedrijfsledengroep IB-FNV, *Naar korter en leuker werken bij de NSEM* (met toelichting door Guido Bayens). TPE 7/1

Wiemer Salverda, *Jeugdwerkloosheid, jeugdloon en arbeidstijdverkorting*. TPE 7/1

Ferd Crone, *Arbeidsduurverkorting: 25 uur met behoud van loon?* TPE 8/1

Peter van den Besselaar en Aad Ruiter, *Arbeidstijdverkorting, economische groei en stijging van de arbeidsproductiviteit* (met nawoord door Ferd Crone). TPE 8/2

Paul de Beer, *Arbeidstijdverkorting en volledige werkgelegenheid: nog een lange weg te gaan*. TPE 8/3